

49. What a Letter Teaches: Example of the Letter "Bā" in Arabic Language¹

Emin UZ²

APA: Uz, E. (2024). What a Letter Teaches: Example of the Letter "Bā" in Arabic Language. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 956-976. DOI: <https://10.5281/zenodo.13337897>

Abstract

As it is known, there are three minimum components to learning any language at a certain level. These are vocabulary, morphology and sentence knowledge (Syntax). The vocabulary of a language develops over time in parallel with the effort spent on that language. Information about the shape of words is obtained by learning the rules set forth by the branch of science called morphology. Sentence knowledge is achieved by assimilating syntax knowledge, which consists of transforming the structural elements obtained through grammatical knowledge into sentence form. Structurally, considering the connection function of the vowel between the elements, the letters that fall within the scope of analysis of the nahv in correspond to a very small area within the broad Arabic linguistics we have mentioned, but when the subject is examined locally, a wide research area is encountered. One of the structures that deserve this specific research is the letter bā (ب). Because even in cases where it does not contribute to the meaning (surplus), the letter in question has become an auxiliary element that establishes a semantic link between the verb or words derived from the verb and other sentence elements. In this context, it is an important actor that gives clues about the verb's situations such as time, place, reason, tool, force, type of expression, transitive or intransitive nature. Based on its broad functional features, in this study, the letter bā, which is in the second row of the Arabic alphabet and is one of the most important letters in terms of its usage area and semantic value, was examined in the context of Hurūf al-ma'ānī. In the research, examples on the subject were tried to be given mainly from the al-Qur'ān al-Karīm; Situations in which the letter bā means something and when it does not mean anything on its own along with its cer (jarr) function have been tried to be revealed by using the basic sources of the subject.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Hurūf al-Jarr, Hurūf al-Ma'ānī, Letter Bā.

¹ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 4

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 22.05.2024-**Acceptance Date:** 20.08.2024-

Publication Date: 21.08.2024; DOI: <https://10.5281/zenodo.13337897>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

² Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı ABD / Ass. Prof., University of Afyon Kocatepe Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, (Afyonkarahisar, Türkiye), eminuz83@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3255-7543> ROR ID: <https://ror.org/03a1crh56>, ISNI: 0000 0001 0740 4815

Bir Harfin Anlam Derinlikleri: Arap Dilinde “Bâ” Harfi Örneği³**Öz**

Bilindiği gibi herhangi bir dili belirli bir düzeyde öğrenmenin üç asgari bileşeni vardır. Bunlar söz dağarcığı (Vocabulary/Lugat), kelime bilgisi (Morfoloji/Sarf) ve cümle bilgisidir (Sentaks/Nahiv). Bir dile ait söz dağarcığı o dil üzerinde sarf edilen çabaya paralel olarak zaman içerisinde gelişir. Kelimelerin şekline ait bilgi, sarf/morfoloji adı verilen bilim dalının ortaya koyduğu kuralları öğrenerek elde edilir. Cümle bilgisi ise sarf bilgisi sayesinde elde edilen yapısal unsurların cümle formuna dönüştürülmesinden oluşan nahiv bilgisini özümseme yoluyla gerçekleşir. Yapısal olarak bakıldığında sarfın, öğeler arasında bağlantı işlevi dikkate alındığında ise nahvin inceleme alanına giren harfler, bu saydığımız geniş Arap dil bilimi içerisinde çok cüzî bir alana tekabül etse de konu lokal olarak incelendiğinde geniş bir araştırma alanı ile karşılaşmaktadır. Bu spesifik araştırmayı hak eden yapıların başında ise bâ (ب) harfi gelmektedir. Çünkü manaya katkısı olmadığı durumlarda (zâid) bile söz konusu harf, fiil veya fiilden türeyen kelimelerle diğer cümle öğeleri arasında anlam bağı kuran yardımcı unsur olmuştur. Bu bağlamda fiilin zaman, mekân, sebep, araç, kuvvet, ortaya konma çeşidi, geçişli-geçişsiz olma gibi durumlarına dair ipucu veren önemli bir aktördür. Geniş foksiyonel özelliklerinden hareketle bu çalışmada Arap alfabesinin ikinci sırasında yer alan, kullanım alanı ve anlam değeri açısından en önemli harflerinden biri olan bâ (ب) harfi, hurûfu'l-meânî bağlamında inceleme konusu yapılmıştır. Araştırmada konuyla ilgili örnekler ağırlıklı olarak Kur'ân-ı Kerîm'den verilmeye çalışılmış; bâ harfinin bir anlam ifade ettiği ve cer vazifesiyle birlikte başlı başına bir anlam ifade etmediği durumlar konunun temel kaynaklarından faydalanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Harf-i Cer, Hurûfu'l-Meânî, Bâ Harfi.

³ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %4

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 22.05.2024-**Kabul Tarihi:** 20.08.2024-**Yayın Tarihi:** 21.08.2024; **DOI:** <https://10.5281/zenodo.13337897>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Giriş

Konuşmacı, dinleyici ve mesaj üçlüsünden oluşan iletişimin gerçekleşmesi için tarafların kullanabildiği araçlara ihtiyaç vardır. Eğer iletilmek istenen mesajın muhatap tarafından anlaşılması hedefleniyorsa -ki iletişimin temeli buna dayanır- konuşanın mahir olduğu ve muhatapın anlayabildiği bir iletişim aracı kullanılmalıdır. Dil, her şeyden önce ses sembollerinden oluşur. Bahsi geçen seslerin her biri, o dili konuşan insanların üzerinde görüş birliğine vardıkları bir değer taşırlar. Bu doğrultuda İbn Cinnî'nin (392/1002) "her kavmin maksadını ifade ettiği sesler" (Cinnî, t.y., s. 1/34) diye yaptığı dakik dil tanımı dikkate alındığında dil tarihinin, aynı zamanda beşeriyet tarihi, başka bir deyişle peygamberler tarihi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim tasavvuf ehli dili oluşturan sesleri topluma benzetmiş "Harfler, diğer ümmetler gibi bir ümmet olup mükelleftirler ve kendi cinslerinden elçilere sahiptirler" (İbnü'l-Arabî, 1985, s. 260) şeklinde izahatta bulunmuşlardır. Bu durumu kayda değer bulan Kur'an-ı Kerim de mütekellim, muhatap ve dil üçlüsünün uyumunu *لَهُمْ أَلْسَانٌ قَوْمِهِ لِئَيِّنَ لَهُمْ* "Biz, her bir peygamberi açıkça beyanda bulunabilsin diye kavminin diliyle gönderdik" (İbrahim, 14/4) şeklinde ifade etmektedir. Bu vaat gereği Allâh, insanlarla sözlü iletişime girdiğinde onların bildiği dille hitap etmiş, mesajını insanlara dünya üzerinde en çok kullanılan dillerle ulaştırmıştır. Yani insanların dili Allâh kelâmı olarak yine insanlara aksetmiştir. Bu da hem toplumsal hem de itikâdî kargaşayı giderme tedbirlerinden biri olmuştur.

Biçim açısından dil, harflerin (seslerin) kelimelere kelimelerin de bazı kurallar dâhilinde cümle formuna dönüşmüş halidir. Bu açıdan bakıldığında harf, kelime ve cümle üçlüsünün bütün olarak bir anlama işaret ettikleri unutulmamalıdır. İletişim aracı olan dilin kullandığı hiçbir argüman anlam ve işlevden soyutlanmış değildir. Nitekim dil, her zaman ve mekânda anlam olgusunu mündemiç bir iletişim aracı olmuştur. Arap dili açısından düşünüldüğünde ise dili oluşturan morfolojik yapının temelinde bulunan kelime sınıflandırması isim, fiil ve harf başlıklarından oluşmaktadır. Bu taksimatta yer alan isim ve fiil müstakil mana değerine sahip iken harf ancak bir terkip oluşturduğunda anlam kazanır. Örneğin *الكتاب* (kitap) ismini ele aldığımızda sarf açısından bu kelimenin "üzerinde yazılar olan sayfalar bütünü" gibi bir göstergeye delâlet ettiğini görürüz. Aynı şekilde *كَتَبَ* (yazdı) fiiline bakıldığında geçmiş zamanda gerçekleştirilen bir "yazma" eylemiyle karşılaşırız. Görüldüğü üzere Arap dil yapısı içerisinde isim ve fiilin temel işlevi, dilin yapıtaşlarını oluşturmak ve kendi içinde bir nesne ya da olguya işaret etmektir.

Bu cihetle isim ve fiil birer gösterge olmakla birlikte aynı özellik harfte yoktur. Nitekim tek başına ele alındığında harfin ne kendine has bir anlamı ne de fonksiyonel bir değeri vardır. Mesela tarif (belirleme) edatı olarak kullanılan lââm'ın tek başına hiçbir anlam ve işlevi yoktur. Ancak bir isme bitiştiğinde yani bir terkip oluşturduğunda kendisinden sonraki kelime ile anlam ilişkisi kurar ve kelimeye belirlilik anlamı verir. Harflerin bu anlamsızlık durumu sarf (morfoloji) ilmi ile ilgilidir. Nahiv (sentaks) ilmi açısından ise harf, her durumda işlevsel bir yapıdır. Daha çok cümle içerisinde görev üstlenen harf-i cerler bu durumun en açık kanıtıdır. Hurûfu'l-me'ânî'nin ana başlıklarından olan harf-i cerler fiil veya fiilden türeyen kelimelerle diğer cümle öğeleri arasında anlam bağı kuran yardımcı unsurlardır. Söz konusu fonksiyonları sebebiyle bağlanmış oldukları (müte' allık) fiilin zaman, mekân, sebep, araç, kuvvet, ortaya konma çeşidi, geçişli-geçişsiz olma gibi durumlarına dair ipucu verirler. Diğer yandan başına geldikleri ismin cümledeki mahallini yani hangi öge olduğunu belirtmektedirler. Tabi ki Arap alfabesinde yer alan bütün harflerin bu işlevleri yerine getirdiği söylenemez. Bu nedenle de dil alimleri, harfleri Hurûfu'l-Mebânî (hece harfleri) ve Hurûfu'l-Meânî (cümlede anlam ilişkisi kuran harfler) olmak üzere ikiye ayırmışlardır (Suyûtî, 1987, s. II/25). Bu kategori içerisinde harflerin değeri hurûfu'l-meânî alanında ortaya çıkar. Zira bir harfin anlam değeri oluşturabilmesi için cümle bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Harfler, cümlenin bir ferdi olduktan sonra fiille diğer öğeler arasında bir

anlam köprüsü oluştururlar. Bu bağlamda kelime çeşitleri arasında sayılan isim ve fiiller müstakil mana içerirken harflerin anlamları, bağlantı kurdukları cümledeki diğer kelimelerle ortaya çıkmaktadır. Yani isim ve fiil özelliği göstermeyen bir anlama sahip unsurlardır (Cevcerî, 1423/2004, s. 1/237; Hasan, 1973, s. 6). Cümle konseptinde cümlenin anlamına bağlılıkları o kadar katidir ki kendilerinden önce ilhak edilecekleri bir fiil olmasa dahi zihinde takdîrî (varsayımsal) bir fiil anlamı ile ilişkilendirilmek durumundadırlar. Arapça cümle yapısında harflerin fonksiyonlarını şöyle özetlemek mümkündür:

- Birlikte kullanıldığı kelimeye (isim ya da fiile) bir anlam kazandırması
- Kelimeler arası bağlantı oluşturmaları
- Zâid olarak te’kit (vurgu) ifade etmesi

Arap dil yapısı içerisinde harflerin bu işlevleri göz önünde bulundurulduğunda hemen her harfin çeşitli yönlerden ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. İslâmî ilimlerin temelini teşkil eden Arapçanın aynı zamanda vahiy dili olduğu düşünüldüğünde ise kendisini oluşturan en küçük parçalar konumundaki harflerin değeri bir defa daha ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Kur’ân-ı Kerîm’i okuyan kimse için onun her harfine bir iyilik yazılır. Her iyiliğin sevabı ise on kattır. Bakın ben elif-lâm-mîm bir harftir demiyorum. Elif bir harf, lâm bir harf, mîm bir harftir” (Tirmizî, “Fezâilü’l-Kur’ân” 16) hadis-i şerifi de harflerin anlamsal değerine vurgu yapması açısından önemlidir. Çünkü özelde Arapça, genelde bütün diller ilâhî kaynağın gizemli bir işaretidir ve Allah’ın rahmetinin bir eseridir (Ünver, 2017, s. 216).4

Buradan hareketle bu çalışmada Arap alfabesinin ikinci sırasında yer alan, kullanım alanı ve anlam değeri açısından en önemli harflerinden biri olan bâ (ﺏ) harfi, hurûfu’l-meânî bağlamında inceleme konusu yapılmıştır. Bu kapsamda konuyla ilgili örnekler ağırlıklı olarak Kur’ân-ı Kerîm’den verilmeye çalışılmış; bâ harfinin bir anlam ifade ettiği ve cer vazifesiyle birlikte başlı başına bir anlam ifade etmediği durumlar konunun temel kaynaklarından faydalanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Bâ Harf-i Cerrinin Yapı ve Anlam Özellikleri

1.1. Yapı Özellikleri

Bilindiği gibi bazı istisnalar hariç bütün dillerde alfabenin ikinci sırasında yer alan bâ (ﺏ) harfi, Arap alfabesinin de ikinci harfidir. Bu durum birçok dünya dilinin aslını teşkil eden Kuzey Samilerinin harf sistemiyle ilişkilendirilmektedir (Erdem, 1991). Günümüzde kullanılan dillerin köken olarak en eskilerinden olan Yunan alfabesinde Alfa, beta, gama... şeklindeki sıralamasında beta olarak belirtilen bu işaret Farsçada bâ (ﺏ) Türkçede ise be şeklinde söylenmektedir (Millas, 1992).

Alfabadeki sırasına işaretle ebced hesabında da iki rakamına tekabül etmektedir (Sıddîk Hasen Hân, 1423/2002, s. 12; Tüzün, 2021, s. 23). Bunun yanında tek noktalı olduğunu göz önüne aldığımızda kronolojik olarak ikinci noktalan harf grubu içerisinde (h.58) sayılmakla birlikte (Hamed & Gedik, 2014, s. 174) alfabetik sırada ilk noktalan harftir. Altında nokta olması sebebiyle “tahtâniyye/altında noktalı”, tek noktalı harflerden olduğu için de “muvaḥḥade/tek noktalı” diye isimlendirilen harf grupları içerisinde yer alır (Mutarrızî, 1431, s. 99). Ayrıca bu harf çıkış bölgesine nispetle “şefevî-şefehî/dudak”; sıfat açısından “infiçârî/patlayan”; yüksek sesle ifade edilmesi açısından da “cehrî/sadâlî” harfler

4 Dillerin insanlar için rahmet olması ile ilgili ayetler için bk. Rum, 30/22; Hucurat, 49/13.

arasında değerlendirilmiştir (Ömer, 2008, s. 1/151). Buradaki cehirden kasıt, harfin nutku bitinceye kadar yapısını bozacak bir ses karıştırmadan nefesin tutulup harfin çıkış yerine bağlı kalınmasıdır. Esasen bütün harfler bir sesin karşılığıdır; seslerin oluşma yerleri bakımından farklılıkları onların tasnifinde farklı başlıklar altında sıralanmasını gerekli kılmıştır. Mahreç yakınlığı sebebi ile bazı kelimelerde bâ harfinin mîm, vâv ve fâ harflerine dönüştüğü görülmektedir. "Bekke-Mekke" (Âl-i İmrân 3/96), "başak-vaşak" (Reynhârt Dûzî, 1979, s. 11/69), "bur'ul-fur'ul" (Halîl b. Ahmed, 1988, s. 2/343; İbn Manzûr, 1414, s. 11/51) kelimeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Arap dilinde en önemli ve en çok kullanılan harfler arasında sayılan bâ harfi, özellikle mezîd kelimelerde aranan harflerdendir. Zira Arapça kelimelerin büyük çoğunluğunda yer alması beklenen altı harf vardır ki sarf âlimleri "Bu harflerin bulunmadığı bir kelimenin başka dillerden geçtiği düşünülür" kanaatine varmışlardır. Bunlar fâ, lâm, nûn, mîm, dâl ve bâ harfleridir (İbn Manzûr, 2012, s. 188).

1.2. Anlam Özellikleri

Hangi dilde olursa olsun yazılı metinlerin mantıksal bir bütünlük arz etmesi gerekir. Aksi takdirde anlamsal güçlükler ortaya çıkar. Kitâbî olan metni mantıksal kılan etkenler ise siyak-sibak, geçişli-geçişsizlik, sebep-sonuç, parça-bütün gibi ilk bakışta yapısal görünen fakat tamamen anlamla ilgili cümle içi ilişkilerdir. Mantıksal ve anlamsal çerçeveyi oluşturan öğeler arası ilişkileri ise ek, bağlaç, edat gibi yardımcı unsurlar sağlamaktadır. Harç vazifesi gören bu faktörler devre dışı bırakıldığında öğeler münferit manaya sahip olmakla birlikte cümlelerin vermek istediği topyekûn mana ortaya çıkmayacaktır. Bu nedenle de tali faktörler gibi görünen bu harf ve kelimeler, bir metnin anlaşılmasında temel oluşturmaktadırlar. Arap dilinde bu anlam ilişkisi kurma görevini bağlaç, edat, zarf ve harf-i cerler üstlenmiştir. Bunlar arasında en geniş anlam yelpazesine sahip olanlardan biri bâ harfidir.

Bâ harfi, özellikle İslam tarihi boyunca kendisine en çok anlam yüklenen harfler arasında sayılmıştır. Gerek dil ilimlerinde gerekse İslamî ilimlerde hakiki ve mecazi birçok anlamı yüklenmiştir. O kadar ki bazı mutasavvıflara göre hakikatin anahtarı olmuştur. Örneğin Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), bâ harfi ile ilgili Kitâbü'l-Bâ isimli bir eser kaleme almıştır.⁵ Bu eserde geçen bir diyalogda kendisine kuds âleminde "Eşya bâ ile zuhur etti ve bâ harfinde mühim bir mesele vardır" (İbnü'l-Arabî, t.y., s. 3b) diye ilham edildiği zikredilir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Arap dilinde bir harfin anlam değerini araştıran alan için "Hurûfu'l-me'ânî" terkihi kullanılmıştır. Bu ilim dalı içerisinde kendisinden en çok bahsedilen bâ harfidir. Çünkü diğer harflerde olduğu gibi birkaç anlam bağını haiz olmayıp -fiil veya müştak isim ile bağlantısı cihetiyle- çok sayıda anlamı bünyesinde barındıran bir harftir. Klasik dönem Arap dili âlimlerinin eserlerine bakıldığında söz konusu harf-i cerrin muadillerine oranla başında kullanıldığı kelimeye çok daha fazla anlam kazandırdığı görülmektedir. Türkçeye tercüme esnasında başına geldiği kelimeye ek olarak "-i, -e, -a, -ye, -ya, -de, -da, -den, ile, için, sebebiyle, vasıtasıyla, sayesinde, tarafından, üzerine, üzerinde" şeklinde yansıtılır. Bunun dışında fiil ile bânın mecrûru arasındaki ilişki bağlamında ulaşabildiğimiz kaynaklarda geçen anlamları yan yana getirdiğimizde karşımıza şu başlıklar çıkmaktadır:

1.2.1. İlsâk/Bitişiklik

Bâ'nın temel anlamı ilsâktır. İlsâk sözlükte "asmak, çattırmak, kavuşturmak, ulaştırmak, yapıştırmak, birleştirmek" gibi manalara gelmektedir (Ezherî, 2001, s. 8/287; ez-Zebidî, t.y., ss. 26-357; İbn Fâris,

5 Eser hakkında geniş bilgi için bk. (Küçük & Saraç, 2009)

1979, s. 5/221; İbn Manzûr, 1414, s. 10/329-330). Bu anlamda bâ harfi, mecrûr yaptığı isim ile fiili hatta fiili gerçekleştiren fail ile mecrûr ismi, mana açısından birbirlerine bağlar. Söz konusu fiilin bâ’dan sonraki isim ile yapışık bir şekilde gerçekleştiğini ifade eder (İbn Hişâm, 1985, s. 1/97; Nâzırû’l-Ceyş, 1428, s. 6/2945). Bu nedenle Kur’ân-ı Kerîm’in ilk inen ayeti (‘Alak, 96/1) ve hemen her surenin başında yer alan besmelede “Allah’ın ismine tutunarak” manası mündemiçtir. Bu sebeple mutasavvıflara göre bâ harfi şeref bakımından diğer harflerden üstündür. Eşref olması gereği Allah (c.c.) Kitâb’ını besmelenin başındaki bâ ile açmış ve bütün surelere bu harfle başlamıştır. Hatta Tevbe suresinin başında besmele olmamasına rağmen Allah (c.c.), bu sureyi بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ (Tevbe, 9/1) şeklinde yine bâ harfi ile açmıştır (İbnü’l-Arabî, 1985, s. 1/356).

Bunun yanında somut bitişikliği ifade eden boyutunu ise اَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ “Başlarınızı meshedin” (Mâide 5/6) ayeti ile delillendirmek mümkündür. Zira el ile başın yapışıklığı olmaksızın mesh fiilinden bahsetmek mümkün değildir. Bâ harfi, zaman zaman bundan sonraki başlıklarda ifade edilecek olan manalarda kullanıldığında bile bu temel manasından ayrılmamaktadır. Çünkü hangi manada kullanılırsa kullanılsın kendisinden sonraki isim ile cümlede âmil olan fiil arasında bir bitişiklik aranacaktır (İbn Hişâm, 1985, s. 1/97; Nâzırû’l-Ceyş, 1428, s. 6/2945). Bu durumu dikkate alan Sîbeveyhi, bâ’nın sadece ilsâk manasına geldiğini zikretmekle yetinmiştir (Sîbeveyhî, 1979, s. 2/304). Ancak her ne kadar bâ’nın birçok anlamını ilsâk manası altında toplamak mümkünse de doğru olan bunları ayrı ayrı zikretmektir (Mâlikî, t.y., s. 1/223).

Lügat manalarından da anlaşılacağı üzere bâ harfinin içerdiği bitişikliği, hakiki ve mecazi olarak ikiye ayırmak mümkündür. Örneğin اَمْسَحْتُ بِرَأْسِي “Zeyd’i tuttum” cümlesindeki bâ harfi, tutma fiili ile kendisinden sonraki mecrûr isim arasında hakiki bir bitişmeyi gösterir. Nitekim cümledeki tutma fiili, Zeyd’in eli gibi bir uzva veya elbise gibi bedenini saran bir şeye yapışmayı ifade eder. Mecazî ilsâka ise مررت بزيد “Zeyd’in yanından geçtim” cümlesi örnek gösterilebilir. Anlaşıldığı üzere bu örnekte hakiki bir bitişmeden bahsetmek zordur. Çünkü “uğrama, yanından geçme” anlamındaki fiile göre mütekellimin Zeyd’in yanından geçerken ona hakiki bir teması söz konusu değildir. Ancak klasik kaynaklar bu gibi örneklerde yakından geçmeyi ifade için “neredeyse birbirlerine değeceklerdi” anlamında mecazî bir ilsâktan da bahseder (İbn Hişâm, 1985, s. 1/93; Nâzırû’l-Ceyş, 1428, s. 6/2945). Bunun yanında ilsâk manasının kaynağı olarak باء/Bâh kelimesi gösterilmektedir. Bu iddiaya göre bâ harfinin aslı “cimâ, birleşme, evlilik, nikah” anlamına gelen bu kelimedir. Asıl olan iki unsur bir araya geldiğinde bâ bunlar arasında ilsâk ilişkisi kurar ve netice ortaya çıkar. Yani bu harfin özünde birleştiricilik vardır (İbnü’l-Arabî, t.y., s. 7b).

1.2.2. Ta'diye/ Geçişlilik

Bâ’nın kullanıldığı bu anlamı isimlendirmek için ta'diyet Bâ’sı denildiği gibi Nakil Bâ’sı da denilmiştir (İbn Hişâm, 1985, s. 1/96). Lazımî (geçişsiz) olarak kullanılan bir fiil, bâ harfi yardımıyla müte‘ addî (geçişli) hale getirilebilir. ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى “Sonra da kasıla kasıla ailesine gitmişti” (Kiyâme, 75/33) ayetinde geçen ذَهَبَ fiili lazımî bir fiildir. Çünkü fiilin ifade ettiği gitmek manası, failin kendisinde meydana gelmektedir. Fiilin failinden başka bir nesneye taalluku söz konusu değildir. Türkçe ifade ile gitmek fiilinin tahakkuku için failin bu fiili işlerken başka bir nesneye ihtiyacı yoktur; bu yüzden “gitti” fiiline sorulan “neyi, kimi” soruları cevapsız kalmaktadır. Aynı fiil, bâ harfi ile birlikte kullanıldığında ise müte‘ addî yani geçişli hâle gelmektedir. اَذْهَبَ بِكِتَابِي هَذَا “Benim şu mektubumu götür” (Neml, 27/28) ayetinden anlaşılacağı üzere temelde “gitmek” manasına gelen fiil, bâ ile birlikte kullanıldığında “götürmek” manasında geçişlilik özelliği kazanmıştır (İbn Ya‘îş, 1422/2001, s. 4/490).

Bu harfin bazı kullanımlarında ta'diyet ve musâhabet (beraberlik) anlamları birbirine karışmaktadır. Bu nedenle de alimler farklı görüşler ortaya koymuştur. Söz konusu ihtilaf daha çok *ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ* "Allah onların nurunu giderdi" (Bakara, 2/18) ayetinde yoğunlaşmaktadır. Fakat ayet dil kuralları çerçevesinde değerlendirildiğinde ta'diyet anlamının daha makul olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira bu ayet özelinde bâ harfinin musâhabet manası kattığını iddia etmek, ayetin –haşa- "Allah onların nuruyla birlikte gitti" şeklinde anlaşılmasına sebep olur ki bu doğru değildir. Netice itibarıyla buradaki bâ harfi ta'diyet için kullanılmıştır ve ayet-i kerimenin manası "Allah onların nurunu götürdü (ortadan kaldırdı)" şeklinde olmalıdır (Murâdî, 1992, s. 38). Bu durumun benzeri *وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ* "Allah dilerse onların görme ve duyma yeteneklerini ortadan kaldırır" (Bakara, 2/20) ayeti için de geçerlidir. Aynı şekilde buradaki bâ harfini de musâhabet anlamında düşünmek, ayetin yanlış anlaşılmasına sebep olur. Zira iki ayette de ta'diyet maksatlı kullanılan bâ, ayetlere izâle (ortadan kaldırma, giderme) anlamı katmıştır (Sîrâfî, 2008, s. 1/243).

Bâ harf-i cerri zaten müte' addî olan bir fiille kullanıldığında ise o fiilin ta'diyetini artırır. Yani bir meful alıyorsa iki meful; iki meful alıyorsa daha fazla meful alır hale getirir. Buna örnek olarak da şu ayet-i kerime gösterilebilir: *وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ* "Allah Teâlâ, insanların bir kısmıyla başka bir kısmını ortadan kaldırmasaydı yeryüzü fesada uğrardı." (Bakara, 2/251) Görüldüğü üzere ayette *بِبَعْضٍ* kelimesinin başında yer alan bâ, *دَفْعُ* mastarını ikinci defa müte' addî yapmış ve *بَعْضٍ* kelimesini ikinci meful konumuna getirmiştir (Sîbeveyh, 1408, s. 103-104; İbn Hişâm, 1985, s. 1/97). Başka bir ayette *سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا* "Geceleyin kulunu yürüten Allah'ın şanı yücedir" (İsrâ, 17/1) buyrulmaktadır. Buradaki *أَسْرَى* fiili if'âl bâbından müte' addî bir fiildir. Zaten meful alabilen bu fiilin ayrıca bâ harf-i cerri ile birlikte ta'diyeti artırılmıştır. Bazı dilcilere göre ise bu ayetteki fiili müte' addî yapan bâbı değil, bâ harfidir; sonradan ziyade olan hemzenin geçişlilik anlamında bir katkısı yoktur (İbn Fâris, 1997, s. 1/68).

1.2.3. İsti'âne/Yardım Talebi

İsti'âne "yardım istemek, medet ummak, imdat istemek, araç edinmek" demektir (Ezherî, 2001, s. 3/128; Halîl b. Ahmed, 1988, s. 2/253). Bu anlamda fiile yardımcı olan bâ harfi, kendisinden önceki fiilin meydana gelişinin bittiği mecrûr isim (Murâdî, 1992, s. 38; Sabbân, 1417, s. 2/793) vesilesiyle olduğunu ifade eder. Yani bu yapıdaki cümlelerde fiil, mecrûr isimden yardım alınarak meydana gelmiş demektir. Nitekim *كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ* "Kalem ile yazdım" derken "Kalemin yardımıyla yazdım", "Yazma fiilini meydana getirirken kalemi kullandım" demiş oluruz (İbn Hişâm, 1985, s. 1/97; İbn Ya'îş, 1422/2001, s. 4/473). Nâbiğa el-Ca'dî (ö. 65/685) bir beytinde bâ harfini isti'âne maksatlı şöyle kullanmıştır:

نَحْنُ بَنُو جَعْدَةَ أَصْحَابُ الْفَلَجِ نَضْرِبُ بِالسَّيْفِ وَنَرْجُو بِالْفَرْجِ

Biz dişlerinin arası açık Ca'deoğullarıyız. Kılıçla vurur ve ferahlığı dileriz. (es-Sîrâfî, 1394, s.1/324)

Bu şiirde *السَّيْفِ* kelimesinin başında kullanılan bâ, vurma fiilini gerçekleştirmek için alet olarak kılıcın kullanıldığını belirtmektedir (Mâlikî, t.y., s. 1/221). Bazı alimlerin görüşüne göre besmelenin başında kullanılan bâ harf-i cerri de isti'âne içindir (Ebû Hayyân, 1420, s. 1/42; Râzî, 1420, s. 32/216). Bu kullanımlardan hareketle bâ harfi cerrinin hem mana açısından "fiile yardımcı olan" anlamı taşıdığı hem de bitişmiş olduğu ismi fiile müte' allık yapmak sureti ile cümlelerin tahlilinde yardımcı olduğu unutulmamalıdır.

1.2.4. Musâhabe/Berberlik

Musâhabe “arkadaşlık etmek, beraber olmak, refakat etmek, yoldaş olmak, yanında bulunmak, eşlik etmek” manalarına gelen bir kavramdır (İ’ dâd İbrahim Mustafa vd., 1960, s. 1/507). Arapça cümle yapısı içerisinde bâ harf-i cerri ile mecrûr olan kelimenin fiilin gerçekleştirdiği işte fail ile beraberliği söz konusudur. Bu kapsamda musâhabe anlamındaki bâ’nın, temel manada beraberlik ifade eden me’ a (مع) ile aynı anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür. Örneğin فَاتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ “Bunun üzerine Firavun askerleriyle birlikte onların peşine düştü” (Tâhâ 20/78) ayeti dikkate alındığında Firavun’un takip etme fiilini askerleriyle birlikte gerçekleştirdiği görülecektir. Yani مَعَ جُنُودِهِ terkinin مَعَ جُنُودِهِ şeklinde açıklamak mümkün olacaktır (Mâlikî, t.y., s. 1/223). Bâ harfinin ifade ettiği beraberlik, araçta birlik değil eylemde birliktelik / bir aradalıktır. Yani bir aracın kullanılarak o fiilin yapılmasından ziyade fiilin başka bir eylemle aynı anda gerçekleştiğine delalet eder. قُلْ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ “Ey Nuh! Sana ve seninle beraber olan topluluklara bizden bir selamet ve bereketle gemiden in” (Hud 11/48) ayeti, bahsedilen kullanımın açık bir delilidir. Nitekim ayette yer alan بِسَلَامٍ ifadesi ile Hz. Nuh’a gemiden inmesi emri verilirken bu inişin selametle olacağı vaadi anlaşılmaktadır. Bu durumda bânın mecrûru olan isim ile yapılan eylem arasında beraberlik söz konusudur (er-Rummânî, 2008, s. 6; Sabbân, 1417, s. 2/794).

Bazı kullanımlarda ise bânın anlamı tam olarak tespit edilemeyebilir. Böyle durumlarda cümlelerin bağlamı dikkate alınarak verilen mana önemlidir. فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ “Rabbini hamd ile tesbih et” (Nasr 110/3) ayeti bu durumun açık delilidir. Nitekim ayetteki bâ harf-i cerrinin musâhabe için olduğunu söyleyen âlimlere göre حَمْد kelimesi mefule izafe olmuştur. O halde ayetin manası şu şekildedir: “O’nu hamd ederek tesbih et.” Yani “Allah’ı layık olmadığı şeylerden tenzih et!” Bununla birlikte “Layık olduğu şeylerle O’na hamd et.” Netice itibari ile söz konusu âlimlere göre burada tesbih ile hamd arasında beraberlik vardır (İbn ‘ Akîl, 1400, s. 3/22). Bu ayette geçen bânın istiâne anlamında olduğunu bildiren âlimlere göre ise kendisinden sonra gelen isim ile fiil arasında araç ilişkisi vardır. Tesbih fiili gerçekleştirilirken hamdden yardım alınması emredilmiştir. Bu durumda da mana şöyle olacaktır: “Allah’ı hamd ile tesbih et” Yani “Allâh’ı tenzih ederken hamdı kullan” ve şöyle de: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ “Hamd, Âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur” (Fâtîha, 1/2; ed-Desûkî, 2009, s. 1/278).

1.2.5. Mücâveze/Uzaklaşma

Mücâveze “geçmek, uzaklaşmak, ayrılmak” manalarına gelmektedir (İbn Manzûr, 1414, s. 5/328). Özellikle Kûfeli dil âlimleri bâ harfinde bulunan mücâveze anlamının soru sorma manasında kullanılan سَأَلَ fiili ve ondan türeyen kelimelerde ortaya çıktığını söylemişlerdir (er-Rummânî, 2008, s. 6; İbn Nûriddîn, 1993, s. 1/198; İbn Ya’ îş, 1422/2001, s. 339). Bu kullanım o kadar yaygındır ki bâ harfi için “bâu’s-suâl” ismini kullananlar olmuştur (Mâlikî, t.y., s. 1/223). سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ “Birisini, hiç kimsenin uzaklaştıramayacağı azabı sordu” ayeti soru sorulan şeyin ötesinde (ondan geçip uzaklaşarak) bizzat kendisi değil mahiyeti hakkında soru sormaya yöneliktir (ed-Desûkî, 2009, s. 280). Bu manayı veren de عَابَ kelimesinin başındaki bâ harfidir. Esasen mücâveze manasını veren عَنَّ harf-i cerridir. Fakat yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazı durumlarda -özellikle soru anlamı taşıyan fiillerle kullanıldığında- bâ harfi de bu anlamı verir. Hatta Kûfe dil mektebi iki harfin de soru fiili ile birlikte mücâveze ifade edebileceğine dair şu ayeti delil getirmişlerdir: “Eğer bundan sonra sana bir şey hakkında soru sorarsam, artık benimle arkadaşlık etme!”

(Kehf, 18/76). Dikkat edilirse bu ayette عَنَّ fiili عَنَّ harf-i cerriyile kullanılmıştır. Bu sebeple önceki ayette geçen bâ harf-i cerrinin de عَنَّ anlamında mücâveze ifade ettiği söylenebilir (Murâdî, 1992, s. 39; ez-

Zemahşerî, 1990, s. 339). Kur'ân-ı Kerîm dışında örnek vermek gerekirse akla ilk gelen beyitlerden biri şöyledir:

فَأَنْتَ تَسْأَلُونِي بِالنِّسَاءِ فَأَنَّى
بَصِيرٌ يُدْأَوِ النِّسَاءَ طَيِّبٌ

“Bana kadınlar hakkında sorarsanız (bilin ki) onların ilaçlarını bilen doktorum” (Mufaddal ed-Dabbî, 1361, s. 392).

Bu şiirde de yine sorulan soru kadının kendisinden uzaklaştırılarak mahiyetine yöneltiştir. Yani bâ harfi mücâveze anlamında kullanılmıştır. Basralı dil âlimlerine göre ise bu örneklerdeki bâ harfleri mücâveze değil sebep bildiren harflerdir. Örneğin فَاَسْأَلُ بِهِ خَبِيرًا “Sen bunu haberdar olana sor!” (Furkân, 25/59) ayetini فَاَسْأَلُ بِسَبَبِهِ خَبِيرًا “Sen bunun sebebini haberdar olana sor!” şeklinde anlamak mümkündür (Murâdî, 1992, s. 39).

1.2.6. Sebebiyye-Ta'lîl

Kök anlamı itibari ile “ip” manasında kullanılan (Cevherî, 1987, s. 299; Halîl b. Ahmed, 1988, s. 1/459; İbn Düreyd, 1408/1987, s. 2/1000) sebep, esasen bir fiili ortaya koymak için tevessül edilen şeydir. Bu nedenle Arap dilinde olaylar örgüsü arasındaki bağlantı ipe benzetilmiştir. Türkçe’de kullanılan “İpiyle kuyuya inilmez” deyimini de “güvenilmez, çünkü çürük sebep sağlam sonuca götürmez” manasındadır. Istilahî anlamda ise “neticeye götüren yol, gerekçe, etmen, vasıta” kelimelerine karşılık gelmektedir. Bu manada Arap cümle yapısında “fiilin gerçekleşmesi için gerekli olan etmenler” şeklinde anlaşılmıştır. Ta'lîl de “gerekçe gösterme, sebebe bağlama, mazeret ortaya koyma” gibi illet kök manası ile bağlantılı bir kelimedir (İbn Düreyd, 1408/1987, s. 1/156-157). Bu nedenle Türkçeye tercüme edilirken “sebebiyle, sayesinde, yüzünden, itibarla, birlikte, böyle yapmakla” şeklinde yansıtılması uygundur. Arap dil âlimlerinin çoğunluğuna göre sebebiyye ve ta'lîl kelimeleri arasında mana bakımından fark yoktur.

Sebep ya da ta'lîl anlamında kullanılan bâ harf-i cerri, kendisinden sonraki isim ile müte' allakı arasında sebep-sonuç ilişkisi kurar. Bâdan sonraki isim müte' allakının sebebi konumundadır (İbn Hişâm, 1985, s. 1/94; İbnü'l-Habbâz, 1428, s. 232). Bu manayı ifade için de bâ harf-i cerri kullanılmıştır (İbnü'l-Habbâz, 1428, s. 232). فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا “Onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz” ayetini böyle anlamak gerekir. Nitekim burada kardeş olma sonucu, nimet sebebine bağlanmıştır. Bu sebep ya da illet ilişkisinden dolayı bu harfe “bâ-i sebebiyye” denildiği gibi “bâ-i ta'lîl” de denilmiştir.

Mütekellim ve muhatabın bir metin üzerinden iletişim kurabilmesi, anlatımın belirli bir mantık temeline oturtulmasına bağlıdır. Bu temeli oluşturan en önemli bağlantı olan sebep-sonuç ilişkisi ise olayın okuyucu üzerindeki etkisini belirler. Çünkü okuyucu bu bağlantı noktasından hareketle anlatılan olayla ilgili bir fikir oluşturacak; netice itibari ile bir hüküm ortaya çıkacaktır. Öyleyse hükmün sahihliği sebep-sonuç ilişkisinin sağlamlığına bağlıdır. Örneğin وَأَنْتُمْ ظَلِمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ “Hani bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavimim! Sizler, buzağıyı ilah edinmekle kendinize yazık ettiniz” (Bakara, 2/54) ayetinde yaratıcıyı bırakıp buzağıyı ilah edinme gibi durum değişikliği vurgulanmıştır (Murâdî, 1428, s. 1/190). Bu gibi anlatımlarda okuyucu, değişikliğin sebebe bağlanmasıyla metne yoğunlaşmakta ve daha etkili bir anlama ortaya çıkmaktadır.

Bâ harfi, sebebiyye ile birlikte mukâbil (karşılık) manasını da ihtiva eder. Mesela أَخَذْنَا بِنَبِيِّهِ “Her birini kendi günahları yüzünden kısıvrak yakaladık” (Ankebût 29 /40) ayetinde kafirlerin günahlarına mukabil cezalandırıldıkları vurgulanmış ve bâ harfi de günah kelimesine bitişmiştir (Mâlikî, t.y., s. 1/224). Yani sebep-sonuç ilişkisinin yanında failin işlemiş olduğu suçun bir bedeli ya da kıymeti

karşılığında cezalandırıldığı da ifade edilmektedir. Diğer taraftan sebebiye ilişkisi kurarken kronolojiye dikkat etmek gerekir. Yani sebebin gerçekleşme zamanı, neticenin gerçekleşme zamanından önce olmalıdır. Nitekim neticenin, kendisini oluşturan saiklerden önce cereyan etmesi düşünülemez. Bu durum sebep ile sonucun birbirine karıştırıldığı durumlarda çözüm olarak işletilmesi gereken bir sağlamadır. Aynı bağlamda zikredilen iki olgudan hangisinin sebep hangisinin netice olduğu konusunda tereddüt varsa zikredilen iki durumdan hangisinin zamansal olarak önce gerçekleştiğine bakılır. Önce gerçekleşen sebep, sonraki sonuç olarak değerlendirilir. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى “Ey iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın” (Bakara, 2/264) ayetine bakıldığında bâ harfinin başında bulunduğu “başa kakma ve gönül kırma” durumu, sadakaların boşa çıkartılma” zamanından öncedir. Zamansal açıdan önce gerçekleşmesi sebebiye olmasına işaret ettiği gibi mefhum-ı muhalifinden yola çıkarak sebebin başında bulunması da kendisinde zaman önceliği olduğunu gösterir (Ebû Hayyân, 1420, s. 6/378). Sebep bildiren bânın bir diğer görevi, gerçekleşen olayın çeşidine işaret etme durumudur. Bazen bir fiilin her zaman rastlanan olaylar dışında başka bir nevide gerçekleştiği görülür. Bu durumda mana ilk akla gelen fiil çeşidi dışında başka bir duruma hamledilir. لَا يُؤَاحِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْنَةِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاحِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبُكُمْ “Allah sizi, kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar” (Bakara, 2/225) ayeti böyle anlaşılmalıdır. Burada zikredilen bâ harf-i cerri, yeminin özel bir çeşidine işaret etmektedir.6

1.2.7. Zarfiyye/Zarf

Bir kelimenin zarf olarak değerlendirilebilmesi için zaman, mekân veya hâl anlamı taşıması gerekir. Bazı durumlarda ise zaman veya mekân içeren bir kelimenin başına getirilen “içinde” anlamı taşıyan bir ekle zarfiyye manası kazandırılır. Esasen Arap dilinde bu görevi üstlenen في/fi harf-i cerridir. Eğer bir harf temelde zarfiyye anlamına gelmemekle birlikte yan anlam olarak fiile “içinde, de, da” gibi anlamlar katıyorsa söz konusu harf için “fi manasında kullanılmıştır” denilir. Bâ harfinin de zaman zaman fi manasında kullanıldığı görülmektedir (Sabbân, 1417, s. 1/467). وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَنِي إِسْرَءِيلَ “Allah Size Bedir’de yardım etti” (Âl-i İmrân, 3/123) ayetinde kullanılan bâ böyledir. Ayette geçen بَنِي ifadesi yerine فِي بَنِي takdirini gerçekleştirmek yerinde olacaktır (Mâlikî, t.y., s. 1/224). Aşağıdaki ayetlerde de bâ harfî, fiilin o mekânda ya da zamanda yapıldığına delalet etmektedir:

أَنْ تَبْنُوا لِقَوْمِكُمْ بِمِصْرَ بَنِي إِسْرَءِيلَ

“Kavminiz için Mısır’da (sığınak olarak) evler hazırlayın.” (Yûnus 10/87).

وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

“Seher vakitlerinde bağışlanma dilerlerdi.” (ez-Zâriyât 51/18)

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ

“Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke’dedir.” (Âl-i İmrân 3/96)

Mutasavvıflar, bâ harfinin zarf olması hususuna ayrıca önem vermişlerdir. Zaman anlamından ziyade mekân ifade etmesi kulun Allâh’ın ilmi ile ilişkilendirilmesi bakımından manidardır.

İbnü’l Arabî’ye göre mahlukat vücut bulmadan önce Allâh’ın ezeli ilminde mündemiç idi. Ortaya çıkıp vücut bulması bâ ile oldu. Çünkü mevcudat bâ harfinde dürülmüş ve sıkıştırılmış vaziyette idi. Bu harfin yapısından da anlaşılacağı üzere yaratılmışların bir kabı, kasesi ve mekânı bâ harfiydi. Esasen zarf

6 Bâ harfinin cümleye sebep anlamı katması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Kocabıyık - Pınar Akgül, “Arap Dilinde Bâ-i Sebebiyye ve Anlamları”, Turkish Research Journal of Academic Social Science 3/2 (31 Aralık 2020), 36-43.

kelimesi de "kap" anlamı taşımaktadır. Bu yönüyle mevcudatın ilki olan bâ, yaratıcı ile âlem arasında bir perde mesabesindedir. Ariflerin marifeti, şahitlerin şehadeti, hak ehlinin hakikati bulmaları ancak bâ harfi ile mümkündür (İbnü'l-Arabî, t.y., s. 5b, 9b).

1.2.8. Mukâbele/Karşılık

Bir şeyin karşılığı anlamına gelen bânın bu kullanımı için bâu'l-‘ivaz (karşılık, bedel bâsı) denilmiştir (Mâlikî, t.y., s. I/124). Mukâbele bâsı bir şeye karşılık verilen isimlerin (bedel, paha, değer, birim) başında kullanılır. Yani eğer bir takas söz konusu ise karşı tarafa verilen bedelin başında bâ olur. Bu minvalde Kur'ân-ı Kerim'deki değişik tokuşa delalet eden ayetlerde genellikle bu harf kullanılmıştır. *أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ* "İşte bunlar hidayeti verip dalâleti, mağfireti verip azabı satın alanlardır" (Bakara, 2/175) ayetine bakıldığında kafirlerin karşı tarafa bedel olarak hidayet ve mağfireti verdikleri; onun yerine ise dalâlet ve azabı aldıkları görülür. *بِأَلْفٍ* "Bin liraya bir kalem satın aldım" cümlesinde paha anlamındaki "bin" kelimesinin başında kullanılması gibi ayette de maksada uygun şekilde kafirlerin ücret olarak verdikleri hidayet ve dalâlet kelimelerinin başında bâ harfi kullanılmıştır. Ehl-i sünnet âlimlerine göre *يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ* "Melekler iman edenlere şöyle diyecekler: Yaptığınız işler karşılığında cennete girin" (Nahl, 16/32) ayetinde zikredilen bâ harfi de mukâbele manasındadır (İbn Hişâm, 1414, s. 3/31, 1985, s. I/97). Zira birçok ayeti kerimde müminlerin işledikleri salih amellerin birer mükafatı olduğu belirtilmiştir.

Mutezileye göre ise mükafat ve cezanın başında kullanılan bâ vüçûbiyet ifade eder. Bu nedenle de bu tür ayetlerdeki bâ harfi, sebebiye anlamı taşımaktadır. O halde anlam "Yaptığınız ameller sebebiyle cennete girin" şeklinde olacaktır. Halbuki hadîs-i şerifte de *لَنْ يَنْجُوَ أَحَدٌ مِنْكُمْ بِعَمَلِهِ* "Sizden birini işlediği ameller asla kurtarmaz" (Müslim, 1374-75/1955-56, "Sıfatü'l-Kıyâme ve'l-Cenne ve'n-Nâr", 76) buyrulmaktadır. Bu nedenle de ayetteki bâ harfini, sebebiye olarak değerlendirdiğimizde bu ve benzeri hadislerle çelişmektedir. Kaldı ki hadîs-i şerifte kullanılan bâ, ekser ulemaya göre sebebiye içindir (İbn Hişâm, 1985, s. 1/97). Ayrıca Allah (c.c.) için bir zorunluluktan da söz edilemez. Sonuç itibarı ile bu minvaldeki ayetlerde yer alan bânın mukâbele manasında değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır (Demâmîn, 1428, s. I/230). Çünkü karşılık olarak verilen bir şey bazen karşılıksız verilebilmektedir. O takdirde cennete girmenin karşılığı sadece ameller olamayacağı gibi başka nedenler de olabilir. Hatta Allah, kulunu karşılıksız olarak cennetine koyabilir. Aynı durum ceza gerektiren karşılıklar için de geçerlidir. Yani işledikleri günah sebebi ile cezayı hak edenler de Kur'ân'da uğrayacakları kötü durumun yaptıklarına mukabil olduğu konusunda uyarılmaktadır. *إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ* "Günah kazananlar yaptıklarına binaen cezalandırılacaklardır" (En'âm, 6/120) ayeti buna örnek olarak gösterilebilir. Cezanın da mütekabiliyet esaslı düşünülmesi ahiret gününde kulun haksızlığa ve zulme uğramayacağını belirtmek içindir. Dolayısıyla bu tür ayetlerde yer alan bâ harfine mukâbele anlamı vermek daha doğru olacaktır.

1.2.9. Kasem/Yemin

Lugavi manada "bölmek, kesmek ve karar vermek" anlamlarında karşılığını bulan kasem, bir şeyin yapılıp yapılmayacağı hususunun kutsî olanla kuvvetlendirilmesidir. Bir başka ifade ile haberin doğruluğu konusunda muhataba karşı Allâh'ın şahit gösterilmesi durumudur. Dil açısından düşünüldüğünde ise haberle tekit edilen cümledir (Suyûtî, 1394, s. 3/27-28; Zerkeşî, 1376, s. 3/40). İşte haber konusunda kaynak, mütekellim ve muhatap üçlüsü dışında bir başka isnadı gösteren bu olguda söz konusu etkileşim içerisinde bağlantı noktalarına ihtiyaç vardır. Arap dilinde bu bağlantılardan biri bâ harfidir. Arapça yemin edatlarından biri olan bâ, aynı zamanda bu edatlar içerisinde en yaygın

kullanım alanına sahip olan edattır. Bu kullanımında bâ harf-i cerri, üzerine yemin edilen isme dahil olur ve o ismi mecrûr eder. Yemin edatları içerisinde aslî olmasından dolayı nahiv âlimlerince “kasem harfi” diye de isimlendirilmiştir. Her ne kadar yemin için vâvu’l-kasem bâdan daha fazla kullanılıyor olsa da bânın aynı zamanda îlsâk manasıyla üzerine yemin edilen şeyi fiile bağlaması, onu kasem harfi olarak kullanmayı daha kolay hale getirmektedir. Bunun için bânın asıl kasem harfi olduğunu söylemek mümkündür (Suyûtî, 1331, s. 4/232).

Kasem için kullanılan bânın diğer yemin harflerinden üstünlüğünü ortaya koyan üç maddeyi şöyle sıralayabiliriz:

Bâ harfiyle kurulan yemin cümlelerinde fiili zikretmemiz caizdir. Diğer yemin edatlarında ise fiil zikredilmez: أَقْسِمُ بِاللَّهِ “Allah’a yemin ederim.”

Bâ kasem harfi zamire de bitişebilirken diğerleri zamire bitişmez: بِكَ لَا أَفْعَلَنَّ “Sana yemin ederim ki yapacağım.”

Bâ harfi, talep cümlelerinde de kasem anlamında kullanılabilir. Ancak diğer yemin edatları talep cümlelerinde kullanılamaz (Mâlikî, t.y., s. 1/224; İbn Hişâm, 1985, s. 1/98): بِاللَّهِ رَبِّكَ إِنْ دَخَلْتُ فَقُلْ لَهُ هَذَا إِنَّهُ هَرَمَةٌ “Rabbin olan Allah’a yemin ederim ki; girdiğinde O’na, kapıda bekleyen İbn Herme olduğunu söyle!” (Bağdâdî, 1418/1997, s. 10/47).

1.2.10. Bedel/Yerine Geçme

Bedel “bir şeyin yerini tutabilen karşılık, bir şeyin karşılığında ona müsavî başka bir şeyi tercih etmek, değiştirmek” anlamlarına gelir (Halîl b. Ahmed, 1988, s. 8/45). Bâ harf-i cerri, bedel anlamında kullanılan önemli edatlardan biridir. Ancak nahiv âlimleri, bedel anlamını ifade için bâ harf-i cerrinin kullanılması yerine bedel kelimesinin bizzat kendisinin kullanılmasını daha münasip görmüşlerdir (Murâdî, 1992, s. 39; Sabbân, 1417, s. 2/795; Suyûtî, 1331, s. 4/235). Ancak Kur’ân-ı Kerîm, hadisler ve Arap şiirinde bedel kelimesi yerine bâ harfinin kullanıldığı vakidir. Örneğin يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِيذٍ “Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından kurtulmak için oğullarını bedel olarak versin de kendisini kurtarsın” (Me’âric, 70/11) ayetinde geçen يَفْتَدِي ifadesini يَفْتَدِي şeklinde anlamak mümkündür. Türkçede “yerine” kelimesinde karşılığı bulan bânın bu anlamı hadislerde özellikle مَا يَسْرُنِي (hiçbir şey beni o kadar sevindirmedir) kalıbı ile birlikte karşımıza çıkmaktadır (Murâdî, 1992, s. 41). مَا يَسْرُنِي بِهَا حُمْرُ النِّعَمِ “Onun karşılığında bana kızıl develeri verseler tercih etmem” (Beyhakî, 1432, s. 2/394; Taberânî, t.y., s. 6/251) hadisinde olduğu gibi bedel anlamı taşıyan bu harf aynı zamanda bitiştiği kelimeye “paha biçilmez” manası da yüklemektedir. Yine bâ harfinin bedel anlamında kullanıldığı meşhur bir beyit şöyledir:

فَلَيْتَ لِي بِحُمِّ قَوْمَا إِذَا رَكِبُوا شَتَا الْإِغَارَةَ مُرْسَانًا وَرَكِبَانًا

“Keşke onlar yerine bir ordum olsaydı da kâh yaya kâh at üstünde onlara saldırsaydı.” (Bağdâdî, 1418/1997, s. 6/253; İbn ‘Abdi Rabbih, 1983, s. 2/336)

1.2.11. İsti’lâ/Yükseklik

Bâ harf-i cerri bazı durumlarda عَلَى harf-i cerri gibi yükseklik, bir şeyin üzerinde olma (İsti’lâ) anlamlarında kullanılmıştır. Burada yükseklikten kastedilen durum hakiki olabileceği gibi mecazi de olabilir. Mecazi yükseklikten kasıt bânın başına geldiği mecrûr isim üzerinde fiilin hakimiyeti ve tasarruf

yetkisidir (Mâlikî, t.y., s. 1/224). وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ. “Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder” (Âl-i İmran, 3/75) ayetindeki قِطَارٍ kelimesinin başında kullanılan bâ bu görevi üstlenmiştir. Ayette geçen yüklerle mal üzerindeki tasarruf yetkisi, onun üzerinde olmayı ve onun hakkında hüküm verme yetkisine sahip olmayı ifade eder (İbn Hişâm, 1414, s. 3/33). Buradaki yükseklik mecazi bir yüksekliktir ve bâ harfi alâ harf-i cerrinin manasına sahiptir. Şiirlerde de isti’lâ için sıkça kullanılan bâ harfi aşağıdaki beyitte hakiki manada “üzerinde” anlamı taşımaktadır:

أَرَبُّ يَبُولُ التُّغْلَبَانِ بِرَأْسِهِ لَقَدْ دَلَّ مَنْ بَالَتْ عَلَيْهِ الْعَالِبُ

Başı üzerine tilkilerin bevlettiği nice kimseler vardır. Andolsun ki onlar zelil olmuştur. (‘Askerî, 1988, s. 1/465, 824; Nüveyrî, 2004, s. 3/43; Nâzırû’l-Ceyş, 1428, s. 6/2945; Suyûtî, 1331, s. 4/236)

1.2.12. Teb’îz-Ba’ zıyye/Parça

Teb’îz ifade eden bâ, mecrûr yaptığı ismin fiilden bütünüyle değil sadece bir kısmının etkilendiğini ifade eder. Bu durumda “bir parça, bir kısım” manalarını aslî olarak barındıran min (مِنْ) harfi yerine kullanılmış olur (Zemahşerî, 1990, s. 339; İbn Hişâm, 1985, s. 1/120; Sabbân, 1417, s. 2/796). Bu manayı verebilmek için bağlamı dikkate almak gerekir. Mesela عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عَبْدُ اللَّهِ يُفَجِّرُوهَا تَفْجِيرًا “Bir pınar ki Allah’ın kulları ondan içer, onu (istedikleri şekilde) fışkırtıp akıtırlar” (İnsân, 76/6) ayeti bağlamıyla düşünüldüğünde ayette geçen عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا “pınardan içerler” ifadesinde bâ harfinin ba’ zıyyet anlamı içerdiği görülecektir. Çünkü önceki ayette söz konusu kulların ellerinde kadehle pınar başında bulunduğu hal tasvir edilmiştir. Bu durumda kadehle pınarın tamamının içilemeyeceği açıktır. Bu nedenle de ayette yer alan bâ harfine teb’îz manası verilmekte ve “sudan biraz içerler” şeklinde düşünülmektedir.

Bâ harfinin yukarıda sayılan anlamların dışında da kullanıldığı vakidir. Fakat bu anlamlar, harfin aslî manaları olmayıp başka bir harf-i cerrin yerine kullanıldığı durumlarda ortaya çıkar. Bunlar arasında en çok kullanılanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Gâye” anlamında ilâ (إِلَى) harf-i cerri yerine: وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ “Rabbim beni zindandan çıkararak bana çok iyilikte bulundu.” (Yûsuf, 12/100)

“Ta’lîl” anlamında li (لِ) harf-i cerri yerine: إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلِ “Sizler, buzağıyı ilah edinmekle kendinize yazık ettiniz.” (Bakara, 2/54)

“Hâl/Durum” anlamında: قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا “Ona denildi ki: ‘Ey Nûh! Bizden esenlik ve bereketlerle (gemiden) in’.” (Hûd, 11/48)

“Te’kîd” anlamında: وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا “Allah’a tevekkül et, vekil olarak Allah yeter.” (Ahzâb, 33/3)

“Teşbih” anlamında kef (كَ) harfi yerine: لَقِيتُ بِهِ الْأَسَدَ “Onunla karşılaştığımda, sanki aslanla karşılaştım.”

2. Bâ Harf-i Cerrinin Bir Anlam İfade Etmediği (Zâid) Durumlar

Bâ harf-i cerri cümle içerisinde altı durumda zâid olarak kullanılır. Bu konumlarda mana açısından cümleye bir katkısı yoktur. Sadece kendisinden sonraki kelimeyi mecrûr yapma görevini yerine getirmektedir. Cümle içerisinde zâid olarak kullanıldığı yerler başlıklar altında kısaca

değerlendirilecektir:

2.1. Failin Başında

Bâ harf-i cerri failin başında zâid olarak kullanılabilir (Müberred, t.y., s. 4/183; İbn Hişâm, 1985, s. 1/99; Suyûtî, 1331, s. 2/338, 1394, s. 1/498). Bu kullanım vücûbî (zorunlu) olabileceği gibi gâlibî (genellikle) ve zarûrî de (ihtiyaca binaen) olabilir:

2.1.1. Vücûbî

Bâ harfi teaccüb-i sâni (أَنْصَرُّ بِهِ) fiilinden sonra gelen failin başında vücûbî olarak zâid gelir. قُلْ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ De ki: "Kaldıkları süreyi Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gaybını bilmek O'na aittir. O ne güzel görür, O ne güzel işitir!" (Kehf, 18/26) ayetinde yer alan أَبْصِرْ بِه terkindeki bâ harf-i cerri teaccüb kalıbına ait olduğu için failin başında kullanılmıştır. Görüldüğü gibi bu ziyâdenin vücûbî olmasının sebebi fiilin sarfî (yapısal/morfolojik) özelliğidir. Nitekim talep cümlelerinde fail, vücûbî olarak müstetirdir. Bu durumda şeklen talep cümlesi olan teaccub fiilinin lafzını ıslah etmek ve failinin zahir olarak geldiği algısını lafzen ortadan kaldırmak için failin başında zâid bâ harf-i cerri kullanılır. Böylece fail kelâmında fudla (fazlalık) şekline bürünmüş ve lafzî karmaşa ortadan kaldırılmış olur. Teaccüb-i sâninin lafzen olduğu gibi mânen de talep ifade ettiğini bildiren bazı dil alimlerine göre ise أَحْسَنُ بَرِّئِدٍ "Zeyd ne güzeldir" cümlesinde fail, müstetir muhatab zamirdir. Bâ harf-i cerri ise ta'diye manasında kullanılmış ve fiili müte' addî hale getirmiştir. Bu durumda cümlelerin manası şöyle olacaktır: "Zeyd'i güzel bir şekilde vasfet. Çünkü Zeyd buna layıktır." (ed-Desûkî, 2009, s. 1/280)

2.1.2. Gâlibî

Bâ harf-i cerri كَفَى fiilinin failinin başında gâlibî (genelde) zâid olarak kullanılır. "Şahit olarak Allah yeter" (Nisâ, 4/166) ayetinde كَفَى fiilinin faili اللَّهُ lafzıdır ve başında Bâ harf-i cerri zâid olarak kullanılmıştır (İbn Hişâm, 1985, s. 1/99; Sîrâfî, 2008, s. 3/5). Zeccâc'a göre ise bâ harf-i cerri كَفَى fiiline اِنْقَبَ manası kazandırmak için failin başında kullanılmıştır (Zeccâc, 1988, s. 2/134). O halde ayet-i kerimenin anlamı şu şekildedir: "Şahit olarak Allah ile yetin." Ayet-i kerime bu şekilde anlaşıldığı takdirde, bâ harf-i cerri zâid olmamaktadır ve fail de mânen Allah lafzı değil muhatap müstetir zamirdir. İbn Hişâm, Zeccâc'ın bu tevcihini güzel bulduğunu söylemiştir (İbn Hişâm, 1985, s. 1/100).

2.1.3. Zarûrî

Şiirlerde vezni tamamlamak için şairler, bâ harf-i cerrini zarûraten zâid olarak kullanmışlardır. Ölçü önceki veya sonraki mısraya uygun olmadığında bâ harfi ile tamamlanır ki, bu da Arap dili bünyesinde bânın ne kadar fonksiyonel olduğunun bir göstergesidir.

بَمَا لَأَقْتُ لَبَّوْهُ بِي زَيَادٍ

أَلَمْ يَأْتِيكَ وَالْأَنْبَاءُ تَنْمِي

Dört bir yanda dolaşan Ziyadoğullarının develerinin haberleri sana gelmedi mi?

Beyitte geçen بَمَا terkindeki مَا failidir, onu mecrûr eden bâ harf-i cerri ise zâiddir. Anlama bir katkısı olmayıp sadece şiir veznini tamamlamak için kullanılmıştır.

2.2. Mefûlün Başında

Bâ harf-i cerri bazı durumlarda mefulün başında zâid olarak kullanılabilir. Normal şartlarda bu harf, mefulün başına geldiğinde o kelimeyi “mefûlün bih gayr-i sarîh” yapar. Türkçede nesne olan bu ögeye “mefûlün bih” isminin verilmesi de onun bâ harfi ile fiile bağlanmasındandır. Fakat bazen fiili müte ‘ addî yapıp kendisinden sonraki ismi fiile bağlama görevi dışında zâid olarak geldiği de olur. وَلَا تُلْقُوا أَنْفُسَكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ “Kendi kendinizi tehlikeye atmayın” (Bakara, 2/195; İbnu’l-Esîr, 1420, s. 1/102) ayetindeki kullanımı böyledir. Nitekim ayette yer alan أَيْدِيكُمْ kelimesi mefulün bih, başındaki harf-i cer ise zâiddir (İbn Cinnî, 2010, s. 2/284; İbn Hişâm, 1985, s. 1/100). Konuyla ilgili Ebû Hayyân (ö. 745/1344) şu açıklamada bulunur:

كَفَى بِالْمَرْءِ كَذِبًا أَنْ يَخْذُلَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ “Musa asasını attı” örneğinde olduğu gibi ifâl bâbından olduğu için harf-i cerre ihtiyaç duymadan müteaddi olur. Yani أَيْدِيكُمْ kelimesinin başındaki bâ harfi zâiddir. Ayette geçen يَدُ (el) ile kastedilen nefistir. Bu durumda mananın takdiri şöyledir: وَلَا تُلْقُوا أَنْفُسَكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ Kendi nefsinizi tehlikeye atmayın (Zeccâc, 1988, s. 2/135). Bu takdire göre mefulün bih olan أَنْفُسَكُمْ hazfedilmiştir. بِأَيْدِيكُمْ terkindeki bâ harf-i cerri ise istiâne veya sebebiye anlamındadır (Mâlikî, t.y., s. 1/224). كَفَى fiilinin fâilinin başına gelen bâ gibi bazen de bir mefulle müte ‘ addî olduğu zaman mefulün başındaki bâ harfi de zâid olarak gelebilir.

كَفَى بِالْمَرْءِ كَذِبًا أَنْ يَخْذُلَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ

Kişiyi, her duyduğunu söylemek, yalan olarak yeter. (Müslim, “Mukaddime”, 5)

Hadîste geçen يَدُ كَفَى بِالْمَرْءِ كَذِبًا أَنْ يَخْذُلَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ ifadesi fail, الْمَرْءِ kelimesi mefulün bih, başındaki bâ harf-i cerri ise zâiddir (Murâdî, 1428, s. 1/167).

2.3. Mübtedânın Başında:

Özellikle حَسْبُ kelimesi mübtedâ makamında kullanıldığında başında gelen bâ harf-i cerri zâid olur. Bazı âlimlere göre ise sadece mübtedâ olan حَسْبُ kelimesinin başında zâid olur (Mâlikî, t.y., s. 1/224).

يَحْشَبُكَ فِي الْقَوْمِ أَنْ تَعْلَمُوا بِأَنَّكَ فِيهِمْ غَنِيٌّ مُضِرٌّ

Kavminin içerisinde seni zengin ve zararlı bir kişi olarak bilmeleri sana yeterdir. (Meydânî, t.y., s. 1/66, 2/324)

Görüldüğü üzere yukarıdaki şiirde geçen يَحْشَبُكَ terkihi mübtedâdır. Başında kullanılan bâ harf-i cerri ise zâiddir. Her ne kadar bazı âlimler mübtedâ olarak sadece حَسْبُ kelimesini zikretmiş olsa da ekser ulemâyâ göre bâ harf-i cerri, mübtedâ olarak gelen حَسْبُ dışındaki kelimelerin başında da kullanılmıştır (Fârisî, 2002, s. 73).

Aslı mübtedâ olan لَيْسَ'nin isminin başında da bâ harf-i cerri zâid olarak gelir. Çünkü nâkıs fiiller (كَانَ ve kardeşleri) isim cümlesinin başına geldiği için aslı mübtedâ olan kelimeler bu fiillerin ismi olur. Konumuz olan harf-i cer mübtedânın başında zâid kullanıldığından nâkıs fiillerin isminde de zâid gelir (Mâlikî, t.y., s. 1/224). Burada isim ile haberin yer değiştirme şartı vardır. لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmenizden ibaret değildir” (Bakara, 2/177) ayeti bu durumun en açık delilidir. Çünkü bazı kıraatlara göre تُولُوا وَجُوهَكُمْ ifadesinin başına bâ getirilerek okunur. Bu durumda لَيْسَ'nin ismi ve haberi yer değişme şartını gerçekleştirmiş تُولُوا وَجُوهَكُمْ terkihi onun muahhar ismi olmuştur. Dolayısıyla başında yer alan bâ zâid harf-i cerdir (İbn Hişâm, 1985, s. 1/100).

2.4. Haberin Başında

Bâ harf-i cerri haberin başında zâid olabilir. Bu konu müspet ve menfi cümlelerde farklı vecihleri ile ele alınmalıdır.

2.4.1. Menfi Cümlelerde Kullanımı

Haber denildiğinde isim cümlesi akla geldiği için buradaki menfilik, isim cümlesinin başına gelen nefiy edatları ile elde edilen olumsuz durumdur. Bu durumda da ilk olarak لَيْس düşünülür. Çünkü bu kelime kardeşleri ve benzerleri ile birlikte isim cümlesinin başına gelir, cümlelerin anlamını olumsuz yapar. İşte لَيْس ve onun yerine gelen edatların başında kullanılan bâ da anlam katkısı olmadığı için zâid olarak değerlendirilir. وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ “Allah, kullara asla zulmedici değildir (sure adı ve ayet numarası)” ayeti ele alındığında لَيْس'in haberi olduğu ve başındaki bâ'nın zâid olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkacaktır. Her ne kadar Hicâzî ve Temîmî âlimleri arasında nefiy edatı olan مَا'nın, لَيْس gibi amel edip etmediği noktasında ihtilaf varsa da bu edat da isim cümlesinin başına geldiğinde zâid bâ harfi haberin başında gelmek durumundadır (Mâlikî, t.y., s. 1/225). وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ “Onlar iman edenlerden değildir” (Bakara, 2/8) ayeti buna örnek gösterilebilir. Bu durumda zâid bâ harfi cümledeki olumsuzluğu te'kid eder.

2.4.2. Müspet Cümlelerdeki Kullanımı

Bâ harf- cerrinin olumlu cümlelerdeki kullanımı tamamen semâ'a (işitmeye) bağlıdır. Yani kıyasi olarak değerlendirilip herhangi bir kuralla temellendirilemez. Bu bölümde zikredilen örneklerden biri جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا “Kötülüğün cezası misliyledir” (Yûnus, 10/27) ayetidir (Desûkî, 2009, s. 1/285).

2.4.3. Hâl'in Başında

Hâl (durum zarfı) olan kelimenin başında da zâid bâ gelebilir. وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ “Biz gökten belli bir ölçüde su indirdik” (Mü'minûn, 23/18) ayetine bakıldığında nitelik bildiren بِقَدَرٍ ögesi hâl olmaktadır. O halde bu cümlelerin takdiri şöyledir: أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ الْمَاءَ قَدَرًا

Diğer yandan Arap dil âlimleri genellikle âmili menfi olan hâlin başında bâ'nın zâid gelebileceğini söylemişler ve şu beyti delil olarak getirmişlerdir:

فَمَا رَجَعْتُ بِخَاتِبَةٍ رِكَابًا حَكِيمٌ مِنَ الْمَسِيْبِ مُنْتَهَاهَا

Deve üzerindeki Hakîm b. Müseyyeb amacını gerçekleştirmeden dönmedi (zafer elde ederek döndü). (Bağdâdî, 1418/1997, s. 10/278)

Beyitte geçen بِخَاتِبَةٍ terkibi hâldir ve âmili de menfi bir fiildir. Bu durumda bâ harf-i cerri hâl ögesinin başında zâid olarak kullanılmıştır (İbn Mâlik, 1410/1990, s. 1/385; Suyûtî, 1331, s. 4/232).

2.4.4. Te'kid'in Başında

Özellikle النَّفْس (kendi) ve الْعَيْن (bizzat) kelimeleriyle yapılan tekitlerde bâ harf-i cerri zâid olarak getirilir. Mesela بِأَنْفُسِهِنَّ “O kadınlar kendileri beklesinler” (Bakara, 2/228) ayetine bakıldığında بِأَنْفُسِهِنَّ ifadesinin يَتَرَبَّصْنَ fiilinin failini (o bayanlar) anlam açısından tekit ettiği görülmektedir. Yani tekitle kastedilen şey müekkedin başka bir şey olabileceği vehmini ortadan kaldırmaktır. Fakat bazı dil alimlerine göre النَّفْس ve الْعَيْن kelimeleriyle tekit edilen muttasıl merfû zamirin öncelikle munfasıl bir

zamirle tekit edilmesi gerekir. *فَمَنْ أَنْتُمْ أَنْتُمْ أَنْتُمْ* "Siz bizzat kendiniz kalktınız" örneğinde olduğu gibi öncesinde munfasıl bir zamirle tekit edilmemiş ise bâ harfi zâid olarak değerlendirilmez. Ayrıca bu tür bir tekitin geçerli olmayacağına dair delilleri bizzat yukarıda zikredilen ayettir. Nitekim ayette beklemekle emrolunanlar kadınların kendileridir ve bu emrin başka birine olduğunu vehmettiren herhangi bir durum söz konusu değildir (İbn Hişâm, 1985, s. 1/103). Fakat *النَّفْس* kelimesi ilgili cümlede tekit olarak değerlendirilmediği takdirde mefûl gibi bir öge yapılacaktır. Bu da cümlelerin anlamını değiştirecektir. Ayrıca ister zahir isim isterse zamir tekit edilsin öncesinde munfasıl zamirle tekit şartı olmamalıdır. Çünkü munfasıl zamirle tekit edildikten sonra ayrıca *النَّفْس* kelimesi ile tekit edilmeye gerek yoktur. *زارني الخليفة نفسه* "Halifenin bizzat kendisi beni ziyaret etti" cümlesinde olduğu gibi *نفس* kelimesiyle, halife beni ziyaret etti cümlesinde vehmedilen, "acaba halifenin elçisi mi geldi" düşüncesi ortadan kaldırılmıştır (Demâmîn, 1428, s. 1/235).

Sonuç

Arap dilinin kelime ve cümle yapılarını teşkil eden sarf ve nahiv bilim dalları dikkate alındığında bir sözün iletişim unsuru olabilmesi için muhatabın zihninde bir anlam oluşması gerekir. Bu da harflerin kelimelere kelimelerin de bazı kurallar dâhilinde cümle formuna dönüşmüş hâli olan manalar bütünüdür. Bu açıdan bakıldığında harf, kelime ve cümle üçlüsünün bütün olarak bir anlama işaret ettikleri unutulmamalıdır. Bu taksimatta yer alan isim ve fiil müstakil mana değerine sahip iken harf ancak bir terkip oluşturduğunda anlam kazanır. Türkçe gibi dillerde harf denildiğinde yazı karakteri veya en dar ses aralığı anlaşılrsa da Arap dilinde harf birkaç karakterden oluşan ve zaman zaman anlamsal değeri haiz olan cümlelerin yapı taşlarındandır. Cümle bütünlüğü içerisinde anlam kazanan bu yapılar arasında mana değeri en kuvvetli harflerden biri şüphesiz bâ harfidir.

Alfa, beta, gama... sıralamasından hareketle dünya dillerinin kahir ekseriyetinde ikinci sırada yer alan bâ harfi, Arap alfabesinin de ikinci harfidir. Noktasının bulunduğu yer, nokta sayısı, mahreç mahalli, tonu ve ses ilişkisi bakımından tahtâniyye, muvahhade, şefevî, inficârî ve cehrî gibi isimlerle anılmıştır. Anlamsal açıdan değerlendirildiğinde ise bâ, mana yelpazesi en geniş harftir denilebilir. Öyle ki bir harfe on beş, yirmi kadar mana yüklenmesi, kendisinin ortalama bir fiil ve isimden daha fazla anlama sahip olduğunu gösterir. Fakat bu manalar diğer kelime türlerinde olduğu gibi münferit anlaşılmasında, ancak kelâmın bağlamından veya bazı karinelerden yola çıkılarak saptanabilmektedir. Çünkü bâ harfi için zikredilen anlamlar bazen sadece bağlamsal anlamlarla sınırlı olurken bazen bu anlamlarla birlikte nahvî özellikler de içermektedir. Ayrıca zikredilen anlamlar kendi içinde oldukça girift olduğundan bu anlamları belirlemede zorluklar yaşanabilmektedir.

Yüzyıllar boyu inanan, inanmayan her kesimi mânâ, mecaz ve muhtevasıyla büyüleyen Arap dilinin en güzel yansıması olan temel kaynağımız Kur'ân-ı Kerîm, her kelimede olduğu gibi bâ harfinin de yapı ve anlam özelliklerini ortaya koyan belîğ bir karine niteliğindedir. Bu kapsamda bâ harfinin geçişlilik, tutunma, yardım, birliktelik, sebep... gibi pek çok anlamını Kur'ân'dan örneklerle ele almak son derece önemlidir. Bu anlamlar içerisinde ta'diye ve îlsâk, bâ harfini diğer harfler arasında seçkin konuma getiren manalardır. Zira ta'diye, anlamını sonrasındaki isme direk ulaştırılamayan bazı fiillerin (lâzım) özellikle bâ harfi yardımı ile etkisini bu harf-i cerden sonraki isimlere yansıtabilmelerini sağlar. Îlsâk manası ise diğer harf-i cerlerde bulunmayan yapışma, tutunma, sürekli birliktelik içeriği ile söz konusu harf ile fiil arasında kopmayan bir bağ oluşturur.

Gerek dil ilimlerinde gerekse diğer İslamî ilimlerde hakiki ve mecazi daha pek çok anlamı yüklenen bâ harfi, manaya katkısı olmadığı durumlarda bile cümle yapısı içerisinde harç vazifesi görmüş; fail, mefûl,

mübtedâ, haber, hâl ve te’kîd gibi ögeleri âmillerine bağlamak suretiyle cümle bütünlüğü sağlanmasına yardımcı olmuştur. Bu harfin zâid olması, cümleden çıkartılması hâlinde cümlenin anlamında bir değişiklik olmaması ve öncesindeki fiil veya müştak kelimelerle arasında öge bağlantısı kurmaması anlamına gelir. Zahiren anlam ilişkisi kurulamayan bu durumlarda bile bâ harfi yapıda ve anlamda ağırlığını korumuş; cümlede farklı yönlerden yardımcı bir vazife üstlenmiştir.

Temayüz eden bütün bu vasıfları sebebi ile bâ harfi, spesifik ilmî araştırmayı hak eden dil ilişkileri bütünüünün bir parçasıdır. Bazen bir harfin dil ve edebiyat metinlerinden ya da herhangi bir tarihî metinden daha fazla söyleyecek sözü olduğu düşünöldüğünde, yukarıda bahsedilen anlam derinliği sebebiyle harf denilip geçilemeyecek bânın, sadece dilciler için değil temel İslam bilimleri araştırmacıları, karşılaştırmalı edebiyat okurları, felsefe meraklıları için de henüz keşfedilmemiş zengin bir maden yatağı olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- ‘Askerî, E. H. A. (1988). Cemheratü'l-Emsâl (1-2). Dâru'l-Fikr.
- Bağdâdî, A. Ö. B. A. (1418/1997). Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab (1-13). Mektebetü'l-Hâncî.
- Beyhakî, E. B. A. (1432). Es-Sünenü'l-Kübrâ (1-22). Merkezü Hicr.
- Cevcerî, Ş. M. (1423/2004). Şerhu Şuzûrî'z-zeheb fî marîfeti kelâmil-Arab (1-2). ‘Amâdetü'l-Bahsi'l-İlmî.
- Cevherî, E. N. (1987). Es-Sihâh tâcü'l-luga ve's-sihâhu'l-'Arabiyye (1-1-6). Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Cinnî, E. F. M. (t.y.). el-Hasâis (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Demâmîn, M. E. B. (1428). Şerhu'd-Demâmînî alâ Muğni'l-Lebîb. Müessesetü't-Târîhi'l-Arab.
- Desûkî, Ş. E. A. (2009). Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ Muğni'l-Lebîb. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Ebû Hayyân, M. B. Y. (1420). el-Bahru'l-muhît fî't-tefsîr (1-11). Dâru'l Fikr.
- Erdem, S. (1991). Bâ. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 4, s. 355). TDV Yayınları.
- Ezherî, E. M. A. H. (2001). Tehzîbu'l-luga (1-8). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Fârisî, E. A. (2002). Mesâilu'l-askeriyyât fî'n-nahvi'l-'Arabî. ed-Dâru'l-İlmiyye/Dâru's-Sekâfe.
- Halîl b. Ahmed, E. F. (1988). Kitâbu'l-'Ayn (1-8). Mektebetü'l-Hilâl.
- Hamed, G. K., & Gedîk, A. (2014). Arap Yazısında Alâmetler (Nokta ve Harekeler). İstem, 23, 169-204.
- Hasan, A. (1973). en-Nahvu'l-vâfi. Dârü'l-Maârif.
- İ İbnü'l-Arabî, M. M. A. (1985). el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye. el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb.
- İ'dâd, İ. M. & Neccâr, M. A. (1960). el-Mu'cemü'l-vasît. Mecmaü'l-Lugati'l-Arabiyye.
- İbn 'Abdi Rabbih, E. Ö. A. (1983). el-'İkdü'l-ferîd (1-IX). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn 'Akîl, A. A. H. (1400). Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik (1-4). Dârü't-Türâs.
- İbn Cinnî, E. F. M. (2010). el-Hasâis (1-3). el-Heyetü'l-Mısriyye.
- İbn Düreyd, E. B. M. (1408/1987). Cemheretu'l-Luğa (1-3). Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn.
- İbn Fâris, E. H. A. (1979). Mu'cemu mekâyisi'l-luga (1-6). Dâru'l-Fikr.
- İbn Fâris, E. H. A. (1997). es-Sâhibî fî fikhî'l-lugati'l-Arabiyyeti ve mesâilihâ ve süneni'l-Arabi fî- kelâmihâ. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hişâm, E. M. C. A. (1414). Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik (1-4). Dârü'l-Fikr li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzîi.
- İbn Hişâm, E. M. C. A. (1985). Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb. y.y.
- İbn Mâlik, E. A. C. (1410/1990). Şerhu Teshîli'l-fevâ'id (1-4). Dâru Hicr.
- İbn Manzûr, E. F. C. (1414). Lisânü'l-'Arab (3. bs, 1-15). Dâru Sâdır.
- İbn Manzûr, E. F. C. (2012). Harflerin İsimleri, Yapıları ve Özellikleri (A. Çiftçi, Çev.). Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 12(1), 185-188. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3344316>
- İbn Nûriddîn, M. A. İ. (1993). Mesâbihu'l-meğânî fî hurûfi'l-meânî. Dârü'l-Menâr.
- İbn Yaîş, E. B. Y. (1422/2001). Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî (1-6). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Arabî, M. M. A. (t.y.). Kitâbü'l-bâ (müellif nüshası).

- İbnü'l-Esîr, E. S. M. (1420). el-Bedî fî 'İlmî'l-Arabiyye (1-2). Câmî'atü Ümmî'l-Kurâ.
- İbnü'l-Habbâz, A. H. (1428). Tevcîhu'l-Luma'. Dâru's-Selâm.
- Kocabiyik, İ., & Akgül, P. (2020). Arap Dilinde Bâ-i Sebebiyye ve Anlamları. Turkish Research Journal of Academic Social Science, 3(2), Article 2.
- Küçük, H., & Saraç, Y. R. (2009). İbn Arabî'nin Kitâbü'l-Bâ Adlı Eseri. Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, IX(23, “İbnü'l-Arabî” özel sayısı-II), Article 23, “İbnü'l-Arabî” özel sayısı-II.
- Mâlikî, A. A. (t.y.). Rasfu'l-mebânî fî şerh-i Hurûfî'l-meânî (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). Dârü'l-Kalem.
- Meydânî, E.-F. A. (t.y.). Mecmau'l-emsâl (1-2). Dârü'l-Ma'rife.
- Millas, H. (1992). Yunanca'nın Türkçe Harflerle Yazılışı. Tarih Araştırmaları Dergisi, 16(27), Article 27.
- Mufaddal, M. Y. D. (1361). el-Mufaddaliyyât. Dâru'l-Meârif.
- Murâdî, E. M. K. (1428). Tavdîhu'l-makâsîd ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyeti İbn Mâlik. Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî.
- Murâdî, E. M. K. (1992). el-Cene'd-dânî fî hurûfî'l-me'ânî. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Mutarrîzî, E.-F. N. (1431). el-Muğrib fî tertîbî'l-mu'rib. Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî.
- Müberra, E. A. M. Y. (t.y.). el-Muktedab (1-4). Âlemü'l-Kütüb.
- Müslim, E. H. M. (1374-75/1955-56). Sahîhu Müslim. Matba'atü İsâ el-Bâbî el-Halebî.
- Müslim, E. H. M. (t.y.). el-Câmî'u's-Sahîh (1-5). Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- Nâzîrî-Ceyş, T. A. Y. (1428). Temhîdî'l-kavâid bi şerhi Teshîlî'l-fevâid (1-11). Dâru's-Selâm.
- Nüveyrî, A. A. (2004). Nihâyetü'l-ereb fî fûnûnî'l-edeb (1-XXXIII). Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ömer, A. M. (2008). Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). Âlemü'l-Kütüb.
- Râzî, F. (1420). Mefâtîhu'l-ğayb. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- Reynhârt Dûzî, R. B. Â. D. (1979). Tekmiletu'l-Me'âcimi'l-'Arabiyye. Vizaretü's-Sekaâfe ve'l-İ'lâm.
- Rummânî, E. H. İ. (2008). Me'ânî'l-hurûf. Mektebetü'l-Asriyye.
- Sabbân, E. İ. M. A. (1417). Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî li Elfiyeti İbn Mâlik (1-3). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Sıddîk Hasen Hân, E.M. (1423/2002). Ebcedu'l-Ulûm. Dâru İbn Hazm.
- Sîbeveyh, E. A. O. (1408). el-Kitâb (1-4). Mektebetü'l-Hâncî.
- Sîbeveyh, E. A. O. (1979). el-Kitâb. Dâru'l-Ceyl.
- Sîrâfî, E. S. H. (2008). Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Sîyrâfî, E. M. Y. (1394). Şerhu ebyâti Sîbeveyh (1-2). Mektebetü'l-Kulliyyâti'l-Ezheriyye/Dâru'l-Fikr.
- Suyûtî, E. C. A. (1331). Hemu'l-hevâmi fî Şerhi Cemme'a'l-Cevâmi' (1-3). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Suyûtî, E. C. A. (1394). el-İtkân fî ulûmî'l-Kur'ân (1-2). el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kütüb.
- Suyûtî, E. C. A. (1987). el-Eşbâh ve'n-nezâir: C. I-IV. Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye.
- Taberânî, E. M.-D. S. (t.y.). el-Mu'cemu'l-evsat (1-10). Dâru'l-Harameyn.
- Tüzün, İ. (2021). Âyetlerin Tefsirinde Ebced Hesabının Kullanımı. Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi, 1(1), Article 1.
- Ünver, M. (2017). Kur'an'da “Fî” Harf-i Cerri ve Bazı Meallere Yansıması Üzerine. Tefsir Araştırmaları Dergisi, 1(2), 214-241. <https://doi.org/10.31121/tader.328765>

Zebîdî, M. M. H. (t.y.). *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (1-40). Dârü'l-Hidâye.

Zeccâc, E. İ. İ. (1988). *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû* (1-5). Âlemü'l-Kütüb.

Zemahşerî, E. K. C. (1990). *el-Mufasssal fî ilmi'l-luga*. Dâru İhyai'l-Ulûm.

Zerkeşî, B. M. (1376). *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (1-4). Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye.